

ТЕКСТ І ДИСКУРС У СПІЛКУВАННІ ФАХІВЦІВ: ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ОСОБИСТІСНОСТІ

У статті проаналізовано визначення понять «текст» і «дискурс». Охарактеризовано їх співвідношення. Визначено роль лінгвістичних засобів вираження особистісності у науковому тексті. Окреслено варіант переходу тексту у дискурс і навпаки.

Ключові слова: текст, дискурс, спільні характеристики, засоби взаємопереходу.

На даний момент багато сучасних мовознавчих досліджень містять аналіз таких явищ і понять, як «текст» та «дискурс», але єдність думок і переконань відносно них відсутня. Насамперед протиріччя зумовлені різними підходами лінгвістів до того, що називають «текст». Це пояснюється цілою низкою причин: абсолютизацією його структурної організації та граматичних засобів зв'язності; особливостями формально-структурної жанрової, стилістичної різноплановості та способах їх реалізації – писемна чи усна форми; специфікою підходів до вивчення тексту: онтологічного, лінгвістичного, психологічного, прагматичного; розглядом тексту як неодмінного компонента комунікації; абсолютизацією текстових категорій (зв'язності, цілісності, завершеності, інтегративності, комунікативності).

Сучасні погляди на дискурс як комунікативну ситуацію, що інтегрує текст з іншими її складниками: екстралінгвальними, соціальними, референційними (обставинами, часом, простором комунікації), когнітивними та психологічними чинниками, що характеризують взаємодію учасників спілкування, привертають увагу до адресанта і адресата, дозволяють говорити про його риси як про контекстуальність і особистісність. За думкою О. Селіванової остання є двобічною й визначається спільним для адресанта й адресата світом. Аналіз лінгвістичних досліджень останніх років свідчить про те, що є спроби вживання «дискурсу» як родової категорії «текст» [8, 155]. Макаров М., Мурадханян І. та інші розрізняють поняття «дискурс» і «текст» за критеріями: функціональність-структурність, процес – продукт, динамічність – статичність, актуальність – віртуальність. Відповідно вченими розрізняються структурний текст як продукт і функціональний дискурс як процес [13, 24]. Друга група вчених розглядає поняття «текст» і «дискурс» як близькі, навіть тотожні (Бахтін М.М., Валгіна Н.С., Колегаєва І.М., Радзієвська Т.М., Загнітко А.П., Мачай Т.О., Коваленко В. та ін.). Представники цієї другої точки зору, схильні до нерозрізнення понять «текст» та «дискурс» і пропагують дискурсивний підхід до вивчення тексту. Виходячи з цього, науковці другого напрямку досліджують науковий текст як компоненту наукового дискурсу. Визнаючи, що дискурс є зв'язним текстом у сукупності з екстралінгвістичними (прагматичними, соціально-культурними, психологічними та іншими факторами). [2, 11].

Сучасними дослідниками текст характеризується у різних аспектах: як основна одиниця комунікації, засіб зберігання і передачі інформації, форма існування культури, продукт певної історичної епохи та індивідуальна мовленнєва форма відображення дійсності (Гальперін І.Р., Каменська О.Л., Колегаєва І.М., Кухаренко В.О., Радзієвська Т.В., Тураєва З.Я., Загнітко А.П., Мачай Т.О. та ін.). Відносно наукового тексту вчені розглядають види згортання англомовного тексту у науково-технічному мікростилі (Панченко О.) – анотацію, реферат, план, тези, словникову статтю; організацію наукового тексту на матеріалі німецькомовних наукових статей (Коваленко В.), семантико-комунікативну організацію україномовного науково – технічного тексту (Мачай Т.О.), синтаксичні та семантико-стилістичні особливості заголовків у сучасних англомовних екологічних підручниках (Сологуб Л.) та ін.

Огляд останніх публікацій дозволяє зазначити, що науковий текст у лінгвістиці постійно знаходиться в центрі уваги багатьох вчених, але через неоднозначність поглядів і підходів до категорій «текст», «дискурс», розмаїття тлумачень організації наукового тексту, його семантичних і комунікативних характеристик, дослідження особливостей викладу змістовної інформації науково-технічного і в цілому наукового тексту залишається **актуальним**.

Виходячи з того, що текст і дискурс можуть мати спільну характеристику - комунікативну орієнтацію (комунікативну спрямованість), а також, враховуючи сучасне розуміння їх співвідношення як видового і родового понять, надзвичайно цікавим і **актуальним** є вивчення питання переходу дискурсу в текст і тексту – в дискурс.

Досліджувана **проблема** – організація змістовної інформації наукового тексту розглядається нами у нерозривному зв'язку з комунікативною ситуацією реалізації, тобто текст, зокрема науковий текст, ми розглядаємо у наближенні до терміну «дискурс».

Об'єктом нашого аналізу виступають тексти наукового стилю представлені жанром статті-рецензії.

Метою виконуваної роботи є вивчення засобів вираження авторської особистісності, засобів персоналізації. Для досягнення зазначеної мети було виконано наступні **завдання**: вивчення, аналіз і опис мовних засобів вираження авторської особистісності через засоби персоналізації у наукових працях, зокрема у статтях-рецензіях.

Авторська особистісність є характерною для сучасних наукових текстів, зокрема для текстів науково-технічного мікростилу. Там вона отримує реалізацію у вигляді метатексту. У метатексті авторська особистісність має вираження як вербально оформлена інформація трьох типів:

контекстуальна,
пояснювальна,
аргументувальна.

Поняття «метатекст» ми розуміємо у визначенні Вежицької А. як текст у тексті, що відображає реальну дійсність за допомогою спеціальних мовних засобів [3], які являють собою одиниці різних рівнів: частки (*адже*), вставні слова чи звороти (*інакше кажучи, як мовиться, як кажуть*) і самостійні речення, в тому числі і складні («Щоб не бути голосливим, наведу ряд прикладів»).

За нашими спостереженнями, у науково-технічному тексті вагому роль відіграє обґрунтування авторської позиції за рахунок уведення ілюстрації. При цьому ми виходимо із розрізнення, за визначенням С.А.Шувалової 3-х типів уведення в текст ілюстративного матеріалу, тобто трьох різновидів ілюстрації: конкретизувальної, підтверджувальної і пояснювальної [4, 83].

У тексті інженерної статті часто відбувається поєднання вербальної і невербальної (опосередкованої) ілюстрації для більш вичерпного відображення авторської позиції і полегшення сприйняття інформації. (*Здійснюємо вимір початкової (h) і кінцевої (h') висоти за відбитком на зразку*).

Потреба у конкретизації під час викладу інформації виникає у тих випадках, коли автор тексту пропонує обговорення складного положення, загальної проблемної ідеї, надає адресату опис окремого неординарного випадку реалізації цієї загальної ідеї. Автор виходить із визнаного факту, що за законами сприйняття, абстрактне поняття, загальне краще сприймається через конкретне, часткове, наприклад: *Одержання горючого газу з вугілля на місці його залягання шляхом підземної газифікації (ПГ) – перспективний спосіб безшахтного його видобутку, який дозволить повніше використати паливні ресурси України, збільшити коефіцієнт вилучення вугільних запасів. При видобутку вугілля традиційним шахтним способом, як наприклад, у старих вугільних басейнах України залишається невилученим з надр 30-40 % вугілля, а у новішому Львівсько-Волинському басейні близько 70% вугілля.*

До найбільш поширеного варіанту конкретизувальної інформації слід віднести такий, коли ілюстративний компонент являє собою загальне найменування класу (виду), а ілюстраційний компонент (компонент-ілюстратор) називає одного (чи декількох) представників даного класу (виду): *Оскільки збагачувальна фабрика є проміжною ланкою між гірничовидобувним підприємством (наприклад, шахтою, рудником, кар'єром, копальнею тощо) і переробити, то проект фабрики повинен бути ув'язаний із зазначеними підприємствами за продуктивністю, якістю сировини і концентратів, графіком подачі сировини та відвантаження концентратів.*

Основним способом уведення компонента-ілюстратора (ілюстраційного компонента) є вставні слова. *розробляються тільки креслення прив'язки типового проекту до будівельного майданчика і необхідні додаткові креслення до типового проекту, наприклад, для зняття з виробництва окремих машин застосовуваних у проекті і заміни їх іншими; У зв'язку з цим подальший розвиток Львівського вугілля. Форми «скажімо», «припустимо» використовують лише в тих випадках, коли в описуваній ситуації залишається місце для вибору, який може зробити адресат. При цьому в ілюстрованому компоненті часто присутні займенники «будь-який», «всякий», «який-небудь» і т. ін.*

Склад метатекстового засобу може бути розширений за рахунок уведення до нього вказівного займенника. Можливість використання засобів з участю займенника «такий», (тобто узгоджуваної частини мови)

У ілюстративному компоненті може бути представлений цілий ряд зазначених засобів: *багато які кристалічні речовини, такі скажімо, як сіль, цукор та ін.* Ілюстративна спрямованість побудови в деяких випадках буває приглушеною і тоді конкретизувальну ілюстрацію важко відмежувати від «чистої» конкретизації. Порівняймо: *Вчені запропонували новітні методи сучасних досліджень фізико-механічних та хіміко-технологічних властивостей вугілля, такі, як теоретичні обчислення, лабораторні і польові експерименти.*

Інший випадок конкретизувальної ілюстрації може бути представлений наступним змістом компонентів: ілюстрований компонент – мало інформативне слово чи словосполучення з абстрактним значенням, ілюстративний компонент, даючи конкретне наповнення даному слову чи словосполученню, семантично збагачує його. *Висока чутливість лазерних спектроскопів конкурує з легендарною спроможністю собаки розрізняти запахи. І є всі підстави вважати, що такі пристрої знайдуть різноманітне застосування, наприклад, для пошуку нафти і газу, і очевидно для контролю за чистотою навколишнього середовища.*

У даному типі конкретизувальної ілюстрації ширше представлене явище парцелювання ілюстративного компонента: *У створюваних електронних машинах, пристроях на заводах Міністерства приладобудування і в інших відомствах мікропроцесори вже завоювали своє місце. Зокрема, в автоматизації проектно-конструкторських робіт, в опрацюванні інформації, в імітаторах, які перед тим як створюється об'єкт, імітують його роботу і т.д.*

З граматичної точки зору ілюстративний компонент оформлюється з урахуванням валентності слова, головного (стрижневого) в ілюстрованому компоненті, являючи собою ніби його правий поширювач, відокремлений від головного слова, релятором; Порівняймо: у наведений вище прикладах: багато нового для чого? – для теорії рудоутворення; різноманітне застосування для чого? – для пошуку нафти і газу; своє місце у чому? – в автоматизації проектно-конструкторських робіт, в опрацюванні інформації, в імітаторах.

Ясно, що в оформленні даного типу конкретизувальної ілюстрації не можуть брати участь засоби «такий, наприклад, як»..., «такий, до речі, як»... і т. ін.

Для уведення конкретизувальної інформації можуть бути використані і неспецифічні засоби, що мають інше функціональне призначення, але здатні суміщувати відображення власного значення з уведенням ілюстрації: *І ще одне застосування плазменної технології. Якщо обробити плазмою поверхню стін з різного матеріалу, **будь-то** цегла, бетон чи керамічна плитка, то утворюється скловидний розплав, який надійно захищає будинок від вологи, атмосферних впливів.*

Засіб «будь-то», що спеціалізується на відображенні незалежності вибору з перерахованого ряду для наступного результату, в даному прикладі, вводить ілюстративний перерахований ряд, підкреслюючи водночас рівноправність будь-якого члена цього ряду у функції ілюстративного компонента.

Для вичерпності опису необхідно зупинитися на ще одному цікавому явищі. Спочатку наведемо приклади:

Дослідження семантичної сторони такого синтаксичного об'єкта, як складне речення, по суті тільки починається.

Такий перспективний спосіб безшахтного видобутку газу, як одержання його з вугілля на місці залягання шляхом підземної газифікації, що дозволить повніше використати паливні ресурси України, по суті тільки починається.

Наведені приклади містять структури оформлені засобом «такий, як»..., і зовнішньо дуже схожі на явища конкретизувальної ілюстрації, проте їхнє цільове призначення інше, вони призначені для включення в текст в згорнутому виді інформації: «складне речення – синтаксичний об'єкт». Як правило, інформація ця більш чи менш банальна. Може, саме тому, вона і включається в текст у згорнутому виді.

Ілюстрація, як уже зазначалося вище, призначена виконувати ще одну функцію – служити підтвердженням висловлених автором положень. Ілюстрований компонент і компонент-ілюстратор (ілюстративний компонент) у цьому випадку, як правило, являють собою окреме самостійне речення чи сукупність декількох речень обсяг може збільшуватися до декількох абзаців. Для оформлення підтверджувальної ілюстрації використовується універсальний засіб «наприклад», а також спеціалізовані засоби: «так», «взяти хоча б», «взьмемо хоча б», «взьміть хоча б».

Функціонування мовних засобів, що вводять підтверджувальну ілюстрацію, можуть підкорятися певним правилам. «Так» потребує обов'язкового поєднання із предикативною одиницею і посідає строго ініціальне місце в ілюстративному компоненті. «Наприклад» веде себе

в усіх відношеннях як вставне слово і може знаходитися не в абсолютному початку (але все ж на початку) того речення, яке є першим в ілюстративному компоненті. «Так» може поєднуватися з «наприклад», «до речі», «скажімо», «зокрема».

Засоби «взяти хоча б», «візьмемо хоча б», «візьміть хоча б» не можуть бути використаними як вставні слова. Їхнє вживання зв'язане з будовою окремого речення за спеціальною схемою: «Взяти (візьмемо, візьміть) (хоча б)» + іменник, що називає явище, яке автор вибрав як ілюстрацію і яке у подальшому буде розглянуто і прокоментовано.

Автор може звертатися до ілюстрації ще і в тому випадку, коли в тексті є складний для сприйняття фрагмент, який краще за все може бути засвоєний через ілюстрацію. Ілюстрація-пояснення – це завжди поєднання декількох речень чи навіть абзаців. Мовні засоби, що вводять пояснювальну ілюстрацію, – це, як правило, самостійне метатекстове речення, в якому формулюються наміри автора за допомогою наочного прикладу полегшити адресату сприйняття складного фрагмента тексту: *Пояснимо на прикладі. Щоб було ясніше, наведемо приклад. Щоб було достатньо зрозуміло, покажемо на прикладі. Наведемо приклади, що пояснюють...*

У сучасних наукових статтях (наприклад, статтях-рецензіях) ми маємо реалізацію засобів персоналізації і деперсоналізації. Оскільки наукові тексти логічні, аргументовані, точно і об'єктивно передають факти, в них зазвичай переважають засоби деперсоналізації, панує об'єктивний виклад інформації. Наприклад, *У статті розглядаються паремійні висловлення як одиниці дискурсивного мовлення, що містять обов'язковий оцінний компонент. З'ясовуються засоби вираження оцінної модальності у пареміях не актуалізованих, а також уплетення у художній дискурс; У статті досліджуються проблеми номінації інтернаціональних лексем і словосполучень з точки зору дискурс-аналізу. Досліджуються закономірності їх вживання у мовленні.*

Ми вважаємо, що текст будь-якого стилю, наповнений індивідуальним особистісним змістом, може

У межах наукової комунікації діяльність автора спрямована, по – перше, на об'єктивне та несуперечливе в науковій комунікації є досить відчуженим від своєї особистісної іпостасі. Функціонально – комунікативний статус, що приймається автором наукового тексту, значно обмежує прояви майже всіх особистісних характеристик, за винятком інтелектуальних. Саме такі особливості наукового тексту передають особливу текстову тональність модальності, яку створюють засоби деперсоналізації (вилучення діяча з висловлювання) і персоналізації (включення діяча у висловлювання). Персоналізація належить до національно - специфічних культурно-забарвлених засобів вияву діалогічності сучасного україномовного наукового тексту. І, як правило, є засобом реалізації тактики залучення читача до співпраці, формування спільної думки. Як правило, типовим для наукового тексту є виклад інформації від третьої особи однини, тобто автор виступає у ролі об'єктивного спостерігача, який неупереджено описує події. Дає можливість адресату сформулювати власне ставлення до запропонованих фактів: *У кількох посткомуністичних країнах Світовий банк започаткував програму «Фонд соціальних інвестицій». Це, очевидно, приємний факт для Р. Патнама, який першим запровадив це поняття. Праця вийшла українською мовою.*

Разом з тим, існує тенденція до побудови авторської мови у першій особі множини: *Ми повинні в експеримент, результати дослідження тощо створені колективом. У цьому випадку займенник виступає як засіб персоналізації: Років двадцять тому економісти почали говорити про людський капітал – освіту, диплом коледжу, або університету, які дають нам змогу працювати продуктивніше та ефективніше, ніж у разі, якщо ми не отримуємо такої освіти.* По-друге, авторське ми втягує адресата у процес роздумів залучаючи його до наукового загалу оскільки завдання автора не лише повідомити читачеві нову інформацію та досягти її адекватного розуміння але і налаштувати адресата на довірливе ставлення до змісту того, що повідомляється: *Підсумуємо результати іншими словами.*

Дуже часто у науковому тексті займенник ми в цій функції вживається в питальних реченнях, які є за

Зіставний аналіз україномовних наукових текстів показує, що у їхніх сучасних реалізаціях почали за допомогою займенника ми, а також за допомогою питань, адресованих читачеві з використанням займенників: *Що мають спільного хоріві гуртки та футбольні клуби з ефективним державним урядуванням і економічним зростанням? Хто такий Р. Патнам, що таке соціальний капітал і що він має спільного з хорівими гуртками й футбольними клубами? Які таємничі елементи середовища визначили тут успіх.*

Оскільки особистість автора згідно з принципом діалогічності тексту корелює з адресантом у комунікації тощо.

За результатами виконаного дослідження можна стверджувати, що у наукових текстах будь-якого мі

Наукова стаття-рецензія може вербально відобразити перехід дискурсу в текст і навпаки. Напр характеризується безособовістю.

У подальшому аналізована проблема авторської особистісності у науковому тексті потребує більш д

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М., 1994.- 212 с.
2. Белова А.Д. Поняття про «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці // Іноземна філологія. Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка.- 2002.- вип. 32 – С. 11-14
3. Вежбицька А. Мететекст в тексте// Новое в зарубежной лингвистике.- М., 1978.- Вып. VIII.-С. 21-24
4. Вопросы коммуникативно-функционального описания синтаксического строя русского языка/ Под ред. М.В. Всеволодовой и С.А. Шуваловой.- М.: Изд-во МГУ, 1988.- 183с.
5. Запорожець Г., Стародуб К. Діалогічне мовлення у творах індіано-американських письменників: гендерна характеристика // Наукові записки.- Вип.75 (3).- Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008.- С . 114-118
6. Лотман Ю.М. Семиосфера – СПб.: Искусство - СПб, 2000.- 704 с.
7. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики.- Запоріжжя: Прим'єр, 2008.- 332 с.
8. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК «Гносис», 2003.-280 с.
9. Мачай Т.О. Науковий текст і науковий дискурс. - // Наукові записки.- Вип.75 (3).- Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008.- С. 203-206
10. Мурадханян І. Співвідношення: текст – дискурс. // Наукові записки.- Вип.75 (3).- Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. С. 290-293
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.- Полтава: Довкілля.- К; 2006.- 716 с.
12. Токарев Г.В. Текст как объект лингвокультурологии // Наукові записки.- Вип.75 (3).-Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008.- С . 346-347
13. Brown G., Yule G. Discourse Analysis.- Cambridge, 1983.- 287 p.

В статье проанализированы определения понятий «текст» и «дискурс». Охарактеризованы их соотношения. Определена роль лингвистических средств выражения личности в научном тексте. Очерчен вариант перехода текста в дискурс и наоборот.

Ключевые слова: текст, дискурс, общие характеристики, средства взаимоперехода.

In article definitions of concepts "text" and "discourse" are analysed. Their interdependence are characterized. The role of linguistic means of personal expression in the scientific text is defined. The variant of transition of the text in a discourse and on the contrary is outlined.

Keywords: the text, the discourse, general characteristics, means of mutual transformation.